

1936-жылы йылың томусында оны Ашгабадда — басмачылар билен гөрөш барада сценарий язмага чагырдылар. Ол түркмен тазыкылары билен гүрүрүдөш боллар, йөне Артём Иванович үчүн кино тазе, нөтаныйш ишди. Ол прозачыды, хазирки заманың гөрүңки романчыларының бириди. Рус окыкылары оны «Гана болан Россия» дийен ики томлук эпоепаның ве XVII асырда Ермагың Сибири басып алышы хахында «Яйна, Волга!» дийен тарыхы пелотноның авторы хөкмүнде танаярды.

Самаралы йүкчиниң оглы яш Артём өз сөхмет ёлуы хениз еттиңкелик йылларын башлапдыр. Ол дурли хунөрлери өрөнбөр. Он еди жыында Артём Весёлый большевиктик партияның хатарына кабул эдилбөр. Пара деизде матрос болуп йүзбөр.

Гражданлык уршы дөврүнде Волганың орта акымында хем-де Кубанда—сөвешбөр ке яралы болар. Комиссар Артём Весёлының ады гражданлык уршуның шөхратлы гахрыманларының хатарындадыр. Ингириминки йылларың башында ол Ёросов адындагы ёкары өдебият курсуны, өз жыындан болса Москва университетини тамамлар.

Эйбем отузынкы йылларың башларында доганлык совет өдебиятларының гатнашыгы уругуш, йыл-йылдан берки башлапды. Яп-яңы СССР Языкыларының Бүтинсоюз бириңки гурултайы болуп гечинди.

Мен шу дөврүде Марыда, языкылар гурамасының шол ердеки векилим.

Мен Ашгабатдан Артём Ивановичи тар шыламак, оңа ёлдаш, ёлбеледи болмак, оңуң ишлерини угрукдырмак барада таб шырык алдым. Бейле табышыгы маңа Түркменистаның языкылар гурамасының башлыгы хем бизиң улзы достумыз Хожанепес Чарыев беринди.

Белди мосвалы языкы билен дүшүмәк мениң үчүн дийсең геңди хем мен шол пурсага хөвөс билен гарашардым, догрусыны айдайын, дүшүшкәгымә буй санардым. Гөр ахыры, мен яңы башлангыч языкы, дүйнки демірелчи хем спорт смен, ине, бирденем Артём Весёлының хут өзи билен дүшүшмаң.. Ол үч гүлүк барды, демір ёл вокзалының янындакы Хорасан көчөсинде ерлешбөн мых манханадан жай алды. Ол эдил гуйлан йлы дыкызды хем жуда ёнқамды. Пара сацлары гысгакын едди гыркыланды, ин чеңик мурты чала гөзе йлбөрди. Гейимлери болдумызды. Эгиндөкп мавы көйнеги ялдыравук гушак билен гушалгыды, ая-

—Ол хөкүмдар дайханларың нөчерек ерини ялмадыка? Ёлөтөңдөп, шол бөңдөң, шөң ады нөмедир-ө.. Хиндигушдан бу ере электрик тогуны нөхили гетирди лери? Гөрсене, оларың хилегар ялмавуз дыгыны. Элбетде, ондан шу гүнем шө херде, колхозларда пейдаланар.

Йөне Марының өзүнде оңуң үнсүни чөкбөн зат хас көлди. Шахерде хениз Октябрьдан ве тазе йкдысады сыясат дөврүндө озалкы дурмушың аламатларыда барды. Эсасы көчөниң угры дуршуна алаң ачыды. Дукаллар таңкыран ятырды, оларда бу чакларда сөвда болмапды, Газак көчөсинден гөк базара чөкли мусайларың, зергөрлериң, зикгечилериң, делеклериң хем өдикчилериң даражык кварталы узалып гидбөрди.

—Ине, булар алтын-күмүш барада-дүшкүр өвүрбөн болсалар гөрек—дини, бизиң мыхманымыз муртларыны гымыл дадып йылгырды.

Шол гүнлериң биринде мен өз достарым Нурмырат Сарыханов, Агахан Дурдыев дагышы талмага хем-де олары өз сыяхатымызга гошмага сынаандым. Йөне оларың хич хайсы-да шөхерде ёк экен, газете материал тайярламак үчүн бир-ө-

дийип, мен Артём Ивановичден сорадым. Ол:

—Вах, булары гөрелим бари хөвөсини бар-ла, йөне биз гаты гөзе илгич-дө, оңсоң бүтүн мөхелле дайымызга үйшү дур маса?! Бир чөле дагы чыкапымызда-хамүңүп гөрмөли. Ябаны атлара-да баш өврединдик, бу сизиң гөхөртлериңизе-де эрк этмеги башарармык дийбөн— дийди.

Базар улы өвүшгилди хем шөхүл-дыды. Бу ерде Гундогарың айратылыклары гөрүңбөрди. Йөне бу дыкышык мөхеллениң ичнде гөзе илгич мавы көйнекли, даяв гөврели, башындакы шляпсы саявана меңзеш Артём Иванович хем сөхралылар үчүн геңди. Мен бу бөрада она айланымда ол ылазашмак билен, дүшлериңи ялдырадып гүлбөрди, башындакы шляпасыны дүзедишдирбөрди. Йөне базарың мөхеллени ёлундакы гүрүңки темасы өне-де гечен урша сырыгяр. Ол шол урушда сөвөш болан ерлериң —Гушгының, Равиннаың Марыдан шөчө рек узаклыкда ерлешбөңдигини сорапдыр ярды. Ол менден Гушуда болан вакала ра гатнашан демірелчуларың дери ге зип йөрөлериңниң барышы-ёгуны, олары

Тарыхың сахыналарыңдан

лесөң-де тапыланок—дийди-де, бирде нем гүрүңки угручы үйтгетди. — Бизиң көримизе өкделемек үчүн, сизиң ялы башлангыч авторларың нөме ө, ели дигини билбөрмин? «Тарас Бульбаны» алында, оны хөвдүкман, сөоме-сөз гөчүриң. Оңуң сазлашыгына, гөшленик сөзлериң овалзылыгына үнс берин. И-да Лермонтовың «Бородиносыны» гөчүрип, оңа-да шөңуң ялы, хөвдүкман, сөоме-сөз үнс берин. «Бородиноны» ятдан билмек хич, оны өз элиң билен гөчүрмөк, элиңден гөчирмөк гөрей.

Ине, шу ерде хем бирнеме ыза чөклимө ёл берсек, биз отуз йыл өңө назар айлап билерис. Алтмышынкы йылларың башларында рус языкыларының бир толлары: Түркменистана гөлбөр, Биз олары Ашгабатдан республиканың гүңорта ра йонларына алып гидбөрис. Бизиң хөммөмизе Берди Кербабөв ёлбашчылык эдбөр. Шол гөзелөңкө гатнашялар гадымы Мерве хем айланып гөрдүлөр. Маңа Михаил Дудин билен бирликде бир вагтлар Артём Весёлый билен айланан гөне таладарымызга, мавзолейлериңизе хем метжитлериңизе айланмак миессер этди. Мен Артём Иванович билен хем хут шу ерлерге айланандыгымыз барада айданым да, Михаил Александрович Дудин хайран галды.

—Бе, ол шу ерлерде гөздимиң.. бу догрудан хем чыным?— дийип, шахыр сөслөңди. —А сен билбөрмин, ол ажалып азыкылды, революционерди, комиссарды.. Йөне арман, бивагт арадан чыкды..

Аз вагт гечениңден сон, етмининкы йылларда биз Михаил Дуриниң «Комиссарларым мен, комиссарларым» дийен поэмасыны оңадык. Оңуң ёкарсында «Артём Весёла багышланлар» дийен язгы барды. Поэмаың сөтпирлери ёкары романтик хыкчулар билен айлендиңди. Ол шол урша гатнашанлар барада сөхбөт ачанды, олары «енишлериңиң буш дүңкчлары» дийип атландырар.

Дем алма ёк, Ловламалы, янмалы! Хөсөргөлерде хатарларың эгсильбөр. Дөлдүрды сизиң шол хатарларыңызы Дүйнө гөли мениң тазе неслем.

Гызгың сөвөш кизин хак сөзүңизе. Багш эдибөн айдыммы—баргымы дилең. Мен аялап, аману байы аялап.

Артём Весёлый Түркменистанда

мениң танаянымы-тапаянымы сорапдырды.

Ахырыда хем Мургабың үстүндө гөч йөн агач көпүрүңиң үстүндө дурмак Артём Иванович өдебият хахында сөхбөт ачар. Мен оңуң шейле сөхбетине көп гарашылдым. Йөне ол өңи билен түркмен языкылары хахында, сонкы йылларда киминд нөхили говы өсер дөредендиги барада сорапдырар. Мен она Ораз Тачназаров, Берди Кербабөв, Амандурды Аламышов, сонра Мары областында ишлейбөн гатамдаш ёл данларың хахында гүрүң бердим. Ол махуудайыклык билен баш атып, Совет Түркменистанының өдебиятының догры ёл билен, батыргайлык билен өңө барыдыгыны ыгтады.

илдырауҡ гушак билең гушалғым, аяғы гарамтыл гөк галифелиди, тара әдиги айна ялы ялдырап дурды. Башы ғыралары яйбан, әдил мискиандарың сом-бәрессына чалым әдип дуран шялпалыды. Середенде ховлукман, сайхаллы се редйәрди, йөрәңнде ябылдаң, халлык билең әдимлейәрди. Йөне ол, әвмесек адам дәлди, бу херекетлер онуң аграслығыны, сайхаллылығыны аңладярды.

Оны бу ерде нөп затлар ғызыкландыр ярды. Бу үлкәниң тебигаты-да, зәхметкеш халкың яшайшы, мнәли дөшлери-де онуң үчин геңди. Айратын хем ол тарыкы гечмишиң ызлары, илкиңки нобатда болса Түркменистаның Руссия бириген дөвүрлери, гражданык уршы хем-де социалистик гурдушың илкиңки йыллары билең ғызыкланярды. Адамлар билең болан гүррүлдер-де, ол илмишиң узак гүниң тезеленчлеримиз-де шу затлар билең бағланымшыкльды.

Гадымы мерв хем Артём Иванович үнсүй чекйәрди. Биз ол ере сәхер билең баршымызга тә гүнортана ченди ики муң яшлы, бир вагткы шовхуңлы шахерияң галындыларына айландык. Солтан Санжарың мавзолейи, мусулманчылык диниң бу ерлере яйрамазыңдан хас озаңкы Гәвир галаның диварлары ве сонракы гурлан биналарың вейран болуп ятышыңы ол үнс билең сынларды. Йөне бу затлар оны бейле бир гең галдырмаярды. Оны шу гүниң гүн хас бегер ғызыкландырярды. Сәхел вагтдан ол Байрамалының яг комбинатының цехлерине айланар. Ол шол ерде хут өз инициативалары биең пролетариатың бейик сердары В. И. Лениниң Аншабатда отурдылаңк хейкелини гуян ишчилер билең душунар. Асында ол хейкел юрдумызда В. И. Ленинне илкиңки ядыгөрликлериң бири болупды.

Ол шол шахерияңде болан «хөкүмдарларың мүлкі» билең-де ғызыкланярды. Биз ол мүлке бардык, Шонда ол:

хайсыдыр гошун бөлүмине, бейлекисиде колхозларың бирине гиден әнен. (Соң-соң оларың икиси-де Артём Весе́лый ялы шейле ажайып адам хем бейли язықы билең душушып билмөндиклерине гынандылар). Хер ничик-де болса мениңки шовуна болды-да, бир говы таншымы яш түркмен журналисти душайды. Ол дүңүңкелиди, йитиди. Ол москвалы языкы базарда, Говшухтаның галасының карабачылығында, шахерияң нөчелеринде тержимечи болуп, оңа бахасына этни болмаңдак хызмаг әтди.

Ир билең мыхманың әй гөрйән ери болан базара тарап уграрыс. Эгер вагт чөкли болмадың болсалди, онда ол шол ерде узак гүнүниң гечирмәге-де тайынды. Аглабасы оба адамларыңдан ыбарат болан базар мөхеллеси мыхманың айратын үнсүй чекйәрди. Сатыкыларың хем алыңкыларың гейинши, улы сахраның ашайкылары болан чопанларың аяктабы хем телпеге, ирки гөк әкинлериң харма хем кыргыңулук гавуңларың, кишимшиң хем нарың, теммәниң хем насың үйш меклери, мөхелләниң гүррүңлери хем гүлгүлери —буларың хеммеси москвалы языкы үчин геңди. Ол адамларың же деллериндәни хем дегшишелериндәни гөбир жүмлелери журналист достумыздаң тержиме әтмеги хайып әдйәрди. Журналист йигит дийсең әсерденди, үнслиди.

Деря боюнда ерлешйән мал базарына баранымызда Артём Иванович дүзелериң чөкериллишине хем йүкүниң дүшүрдилишине гең галмак билең середйәрди.

—Шейле гөхертлериң ховдуна мүнүң бираз гезим әтмек мейлиңиз бармы? —

—Ыһа, ене-де бир йигрими-отуз йыл гечени, онсон гөресниң үстүңликлери —дийип, Артём Иванович ызы билеңем мана сорат берди. —Хәзирки рус языкы ларыңдан кимлери оқарсыңыз.

Мен Шолохов, Леонов, Зоценко, Фадеев, Маяковский, Хлебников, Асеев, Прокофьев ялы китаплары әлиме дүшен прозачыларың хем шахырларың атлары ны тутярың.

—Мениң китабым-а, догрудан хем әлипе дүшөп дәл болса герең?

—О нәмә үчин, «Яйна, Волганы!» оқадым. Бу гүн-әрте болса «Гана болан Руссияны» оқан банлаңак —дийип, мен әдил әкзамея табшыряң ялы әдип жогап бердим.

—Мениң билең танышпаңлығыңыз үчин оқармысыңыз?

—Әк, Әк. Йөне «Яйна, Волганы!» жу да говы гөрөңдигим үчин китапларыңызы оқасым гелйәр.

—Ай, ери, боляр, боляр! Сиз яңы Хлебникован йтладыңыз-ла? —диди-де, ол ене айратын басым билең —Хлебниковы? —дийип, гайталады.

—Нәмә, онда мен әдебията болан гарайшың неспрөңдирә, чөм гелен зады оқайндырың-да —дийип, мен мыхманымын сөзүә долы дүшүнмән алжыраңак хем өзүми алаңак болдум.

—Бейле гүррүң әтмөн! Ол ажайып шахыр ахбети. Онсоңам, оны Маяковскийң өз муталымы хөкүмүнде атландырандығыны билдирисиз-ә. Егса-да сиз онуң китапларыңың иреден алаңыз, олар жу да аз чыкырылар ахбети.

Мен онда бу ерде говы китапларә бай китапханамызың бардығыны, онда Хлебниковың баш томлутының хем сайлаңкыдығыны айттым. Артём Иванович гең галды хем-де бу ердең әдебият сөбүңилере гөзи гидиңдигиңи айтды. Ол:

—Бай-ба, сен бир билседиң. Хлебников Москвада гүндәз әлиң чыралы гөз

Мен аглаян, өмүрүң бойы аглаян Хем ййнаңи сизиң ыкбалың билең.

Бу земиниң көне кадаларына Сыганок өмүрүңз, дәлди бу ялан Комиссарларың мен, пьгамберлериң, Өмүр бақы бары мен сизиң билең.

Поэманың әлемлейки сетирлериңиң оязы болса бу гүниң несиллериң револуцияның гахрыманларына миңнетдарлык сөзи билең янлар.

Гелиң, биз ене отузыңкы йылларың орталарына —Мурган жүдгесниң меркези не доланалың. Вагт азды. Мыхманың ко мандировка мөхлети гутарып Москва вокзала гитмеди, агшамкы Москва —Аш габат отлусына етишмели.

Ол вагона гиресон Шордәпә —мениң достум Ата Салыхың янына гидип бинмә инне гынаияңдығыны айтды. Гушга-да гидип болмады...

—Вах, бу ерлере мен ене хер зат әдериң всилиң гелериң. Болманыңда ики хен делиң дагы гелериң. Нөхили говы адамлар, нөхили говы ерлер! —дийип, Артём Иванович айтды.

Ол соңра Хожанепес Чарыев барада сөз ачды. Оуң жуда меденетли хем якымлы адамдығыны ныгтады. Шу еде хем биз Артём Иванович билең хас ичгин дүшүниши банладык.

Йөне жап кақылар, скорый отлусы ериңден гозганяр. Ол ёлагчыларың оңуни табан, мениң әлдерим берк гылар. Уч гүн әдил үч сагат ялы дүйдурман геңи гитди. Йөне шол үч гүндең галан ятламанар мениң калбамда өмүрлик ыз гоюндыр.

Александр АБОРСКИЙ.

△

СУРАТДА (чепде сага): Артём Весе́лый, Борис Ишбаев, Берди Солтаньязов дагы Аншабатдаң этегиндәни байрыкыда (1935-якы йыл).